

Volksverhalen in en om Onstwedde

Iets over volksverhalen in het algemeen.

Wanneer we het over volksverhalen hebben, bedoelen we daarmee die verhalen die mondeling overgeleverd worden, met andere woorden: vertelsels.

De term *volksverhalen* leidt vaak tot misverstanden. Eén van die misverstanden is dat men denkt dat een volksverhaal iets permanents is; een soort oerverhaal dat eeuwenlang onveranderd is overgeleverd. Iedere verteller echter brengt een verhaal op zijn eigen manier; hij geeft bepaalde aspecten van het verhaal meer nadruk, andere minder, hij kort het verhaal in of breidt het uit.

Volksverhalen vindt men voornamelijk op het platteland. Ze hebben hun oorsprong in een gemeenschap waar massacommunicatie geen rol van betekenis speelde en men voor ontspanning op zichzelf was aangewezen. Men ging "op avondproot" uit, vooral 's winters en dan werden in sommige kringen, afgezien van het praten over alledaagse dingen, ook wel verhalen verteld. Hoewel de thema's en motieven van deze verhalen uit geschreven bronnen kunnen komen, vindt de verspreiding toch mondeling plaats en doordat de verspreiding mondeling geschiedt, treden er veranderingen en vervormingen op.

De *vertelsels* werden, omwille van de geloofwaardigheid, of om meer indruk te maken, om zich er beter mee te kunnen identificeren, vaak op de onmiddellijke omgeving van de verteller geënt.

Een verhaal dat bijv. in Frankrijk is ontstaan kan heel goed naar Groningen en naar een typisch groninger situatie overgeplaatst worden. Vaak wordt de geloofwaardigheid versterkt door toe te voegen aan wie, graag een kennis of familielid van de verteller, of waar, vrijwel altijd in de onmiddellijke omgeving, het verhaal gebeurd heet te zijn. Ik wil niet beweren, dat dit bewust gebeurt, maar droom en werkelijkheid liggen in veel volksverhalen op een wonderlijke manier vlak bij elkaar. Een verhaal wordt immers ook niet in de eerste plaats verteld om informatie te geven. Het is de bedoeling de toehoorders aangenaam bezig te houden.

In het verleden heeft men bij het optekenen en bestuderen van volksverhalen maar al te vaak en al te sterk de nadruk gelegd op bovennatuurlijke thema's en motieven uit volksverhalen. Men ging ervan uit, dat men door het "volksgeloof", zoals dit in de volksverhalen naar voren kwam, te bestuderen, een restant kon vinden van het "heidense" geloof van onze voorvaders.

Zo dat restant er al mocht zijn, is het natuurlijk door de eeuwenlange mondelinge overlevering zo vervormd dat dergelijke conclusies als erg twijfelachtig moeten worden beschouwd.

Naar de inhoud kunnen we de volksverhalen in een aantal categorieën indelen. Ik geef hier een paar van die categorieën, die ik dan aan de hand van voorbeelden uit Onstwedde en omgeving wat nader zou willen bekijken.

1. Historische verhalen.
 - a. oorsprongsverhalen (bijv. over kerkstichtingen);
 - b. verhalen over actuele gebeurtenissen (bijv. Drost van Wedde, de Franse tijd);
 - c. naamsverklaringen en volksetymologieën. Deze sluiten vaak aan bij de vorige twee onderdelen (1a en 1b).
2. Verhalen over mensen met bovennatuurlijke vermogens.
 - a. heksen, tovenaars, aulken, nachtmerries, weerwolven;
 - b. zieners, strijkers, bezweerders.
3. Verhalen over voorspellingen, het tweede gezicht.
4. Verhalen over bovennatuurlijke wezens.
 - a. geesten en spoken;
 - b. hiplichten, witte wieven;
 - c. duivelsverschijningen.
5. Grappige en gewaagde vertellingen, moppen.
6. Sprookjes en andere verhalen, die niet als waar gebeurd gepresenteerd worden.

Omdat men zich vooral voor het bovennatuurlijke interesseerde bij het optekenen van verhalen zijn verhalen met een bovennatuurlijk onderwerp in verzamelingen het best vertegenwoordigd. Het is moeilijk achteraf na te gaan of zulke verhalen ook inderdaad de hoofdmoot van de vertelstof uitmaakten. Als men aanneemt dat in de tijd waarin de volksverhalen ontstonden, men minder goed op de hoogte was van de achtergrond en de reden voor bepaalde natuurverschijnselen, verklaart dat misschien de verhalen over dwaallichtjes. Er was vroeger ook niet de sceptische geest die onze tijd kenmerkt. Men was eerder geneigd om een bovennatuurlijke reden voor iets onbegrijpelijks voor waar aan te nemen dan tegenwoordig het geval is.

Er waren immers zoveel onbegrijpelijke en ondoorgrondelijke zaken, waar men zich weliswaar niet mee moest inlaten, maar die toch de mensen bezig hielden. Het hoe en waarom van iets was van geringer belang dan in onze eeuw.

Er waren minder artsen dan nu en hun kennis was kleiner dan die van onze artsen. Ziekte was een grotere ramp dan bij ons. Ziekte en dood namen in het denken van de mensen een belangrijker plaats in, vooral op het platteland, dan in het denken van de verstedelijkte mens van nu. Men kende elkaar en men leefde met elkaar mee. Een ziektegeval of sterfgeval ging de hele *noaberschap* aan.

In alle culturen is de dood een mysterie en het onzekere van de dood gaf aanleiding tot het zoeken naar bepaalde zekerheden, die ermee in verband stonden. Dit blijkt duidelijk uit de vele verhalen over het van te voren zien of aankondigen van een sterfgeval. Ook andere niet te voorkomen rampen, zoals oorlog en brand nemen bij de voorgezichten een belangrijke plaats in, evenals onvoorziene ontwikkelingen, zoals het verrijzen van nieuwe gebouwen en de technische, vooral verkeerstechnische vooruitgang van de twintigste eeuw.

Het geloof in een persoonlijke duivel is in orthodoxe kringen nog altijd levendig, maar in vroeger tijden was er in het geheel geen twijfel aan dat het kwade zich op allerlei concrete manieren kon manifesteren. Men was bang voor het onbegrijpelijke en bang voor kwade machten die het toch al onzekere bestaan nog onzekerder maakten. Als de verhalen met een bovennatuurlijk thema de hoofdmoot van de volksverhalen uitmaakten is dat in sommige opzichten alleszins begrijpelijk.

Volksverhalen van Onstwedde.

Evenals elders wordt er in Onstwedde en omgeving een aantal historische verhalen verteld. Daarbij wordt van feiten of situaties uit de geschiedenis verteld, hoe zij op het dorp en de bevolking betrekking hadden.

Over de drosten van Wedde, de Addinga's en Rudolph de Mepsche doet een aantal verhalen van wreedheid en tyrannie de ronde, onder meer hoe de pastoor van Onstwedde vermoord werd door hem achter een paard aan te slepen. Ook uit de Franse tijd worden nog wel verhalen verteld van inkwartieringen en braspertijen.

De stichting van de toren van Onstwedde is natuurlijk ook het onderwerp van een verhaal. Er waren drie rijke, in ijdelheid levende zusters die tot inkeer kwamen en besloten uit elkaar te gaan en op de plaats waar ze terecht kwamen een toren te bouwen. Zo zijn er drie *Juffertorens*, in Onstwedde, Slochteren en Holwierde (deze laatste is in 1855 gesloopt).

Volgens het gangbare verhaal waren de drie torens precies gelijk. Dit is niet waar; wel hadden ze alle drie een stenen helm.

Er wordt van wel meer kerken verteld dat ze door drie zusters gebouwd zouden zijn: bijv. die van Doornspijk, Oosterwolde en Kamperveen (deze zusters hadden echter niet eerst een losbandig leven geleid, maar waren al vroom). Ook de kerken van Kalkum, Mündelheim en Wittlaer aan de Nederrijn zijn, naar men vertelt, door drie zusters gesticht. Ook komt het voor dat drie zusters samen maar één kerk bouwen, als boetedoening voor hun losbandig leven of gewoon uit vroomheid. Dit wordt verteld van de kerken in Leermens en Oldehove. Hier zijn het ook zusters die hun jonge jaren in ijdelheid doorgebracht hadden en op de één of andere manier tot inkeer waren gekomen, die van Oldehove nogal op een dramatische manier in een bootje op de zee. Naamsverklaringen komen in Onstwedde niet zo veelvuldig voor als elders. Van de *Krabbenbrug* is mij in Onstwedde verteld dat deze zo heet omdat een zekere boer Krabbe er het eerst over was gereden in plaats van een der drosten van Wedde.

Verhalen over mensen met bovennatuurlijke vermogens zijn er echter heel veel.

*Joa, dij Engel Pomkeblad dij kön hail wat! Op
'n moal is e op 'n boerenwoagen sitten goan, peerden
har e der nig veur. Men hai is mit dikselboom umhoog
boven over de Weskenboermaarke henvlogen.*

Engel kön heksen. Hai pluig de mensken. As e bie lu in schure kwam dij e nig lieden mög, den können ze gain daier in 't levent höllen. Den gongen ze onvermiedelk dood.

Hai kon mit zien vingers 'n gloeiende kole tou 't vuur oethoalen. Branden dee e zuk nooit. En as ain drinken wol en hai har 'n spuilkomken in hand, dan kön Engel hum net zo laank stoan loaten as e wol. Hai kön gain vin of vout verreppen. Hai kön van alles, wat 'n anner nig kön en hai wus ook alles altied zunner dat 'n anner hum 't verteld har. Joa, dij Engel was 'n hail biezunder man!

Ter Wupping, 1928.

Wat ik joe vertèl, heb ik nig zölf beleefd, mor dat hebt ze mie overtoald. Mien voader het 'n bruijer had en dei ging nogal veul noar de wichter. En zo hef hai ook es 'n meid had oet Veele.

"Denk der um", zeden ze tegen hum, "zai is van 't kattervölk, heur moeke is 'n ölle hekse, doe moust veur twaalf uur vot goan!"

"Dat kan mie niks schelen", zee oom Derk, "al is dat wief ook de grootste hekse, ik goa nig wèg".

Even veur twaalm har 't wicht zegd: "Moust nō vot goan, want ik wil ook nog 'n beetje sloapen, magst loater wol weer komen".

"Nee, ik goa nog nig vot, 't bevaalt mie hier goud!"

Mor 't wicht was onrusteg wodden. Dou het 't twaalm sloagen.

't òl wief is begunt te roupen: "Jandien, Jandien!"

Dou wer 't wicht aangrepen en henneweer schud. Ze was net zo slap wodden as 'n plunne. Oom was zitten bleven.

Om ain uur har 't wicht swoar zucht en was weer biekomen.

Dou har oom zegd: "Ik goa vot, man ik koom nooit weer".

Hai was weggoan en dou e dicht bie Lo, tussen Vele en

Tewuppen, kwam, har e zuk nig redder könd van katten!

"Dou verrekde ölle taange, as ik die roaken kan, za'k die doodschoppen!"

Dou e dat zegd har, kön e deurlopen. Man hai was de leste jong west oet Onstwedde, die bie dat wicht goan was.

Onstwedde, 1924.

In Onswedde woonden vrouger joaren op 'n grode ploatse 'n poar òlle jongs, Wubbe's jongs. Dat wazzen rieke boeren. Ze harren altied 'n grode jannevervlèzze op toavel stoan mit 'n glas der bie. En as je noar dai lu hëngöng te oavendproaten of zo, dan haar d'oldste zegd: "Te mouten um toavel tou lopen en ain inschenken".

Man 't éérste, wat e zegd haar, was altied: "Duvel..." en zo! Dai kön allernoarst vluiken. En dai mensen können ook heksen. Doags harren ze de boukweide mit pere oet 't veen hoald en 's nachts dan harren ze de dikselboom umhoog stoan en dan harren ze zunner pere de haile nacht boukweide oet 't veen hoald.

En de oldste dai kon ook wat anners, want dai lu wadden van 'T AULKENVOLK!

Zai wadden ais aan 't waark west bie 't òl daip, dat is de Mussel Oa, Jan Wessels, mien grootvoader en Wubbe Jans. Wubbe har vroagd wël veur drai duiten over zo'n plomkeblad lopen kön. Zai harren 't pebaierd: eerst mien grootvader, dou Jan Wessels. Man zai wadden der baide aan d' hals tou inschoten.

Man d' òlle Wubbe Jans was behöllen aan d'overkaande komen. Dai kön wat van de vrije kunst.

Onstwedde, 1928.

Hieruit blijkt wel dat niet alleen vrouwen konden heksen, maar mannen ook. Volgens de volksverhalen waren er eveneens mensen die zich konden veranderen in dieren. Weerwolven en nachtmerries waren bijv. zulke veranderde mensen, maar zij konden het vaak niet helpen. Een klein stukje uit een verhaal over nachtmerries:

"Op 'n nacht wör 'k wakker en dou lig der zo'n prachtege blauwe kadde boven op mie. Hai kwam aal hoger en smoorde mie hoast. Ik wol roupen man kön gain geluud oetbrengen. Inains wupt e weg op 't bedplaanke en dou keek e mie doch zo mooi aan. 't Zal wol 'n haile mooie meid west hebben. 'k Heb daier doar stil zitten loaten".

"Joa, das goud en wel, man wat kön je der tegen doun?"
" 'n Noade over drumpel en de klompen verkeerd veur
't bèdde, of 'n nale in 't beddegerdiene. Twai stroken
kruzelings veur 't bèdde, dat is ook goud.
Dat helpt aalemoal tegen nachtmerries".

Onstwedde, 1919.

Verhalen waarin het tweede gezicht een rol speelt, of die gaan over *veurlopen* zijn wel aan de verhalen over heksen en aulken verwant, doordat men hier met bovennatuurlijke dingen geconfronteerd wordt, maar hebben toch een ander karakter. Bij het tweede gezicht is het bezit van deze gave voor de betrokken personen vaak een kwelling. *Ze mouten dr oet*; ze moeten soms midden in de nacht opstaan om getuige te zijn van iets dat nog moet komen. Soms hebben dieren ook het tweede gezicht.

Van honden en paarden vooral wordt dit vaak verteld. Algemener waarneembaar en daardoor ook vaker en duidelijker verteld, zijn verhalen over het aankondigen van een sterfgeval door dieren, vooral honden en eksters.

Kwikstaartjes (*baauwmantjes*) hebben ook een voorspellende functie, maar op een ander vlak. Als men het eerste kwikstaartje van het jaar ziet, wanneer men geld op zak heeft, heeft men de rest van het jaar niet te klagen over gebrek aan geld.

Nu een paar verhalen over *veurlopen*. De verschillen van verhalen over het tweede gezicht bestaan daarin, dat ze door meerdere mensen tegelijk worden waargenomen.

Ik was 'n kwoajong, dou hadden wie nog gain stroade in de Muzzel. En wie woonden 'n honderd meter of vaier, vieve van de weg oaf. Dou 'n oavend zegt mien voader: "Komt es", zee e, "op boeten". Wie noar boeten en dou heurden wie dudelk rappeln, net as kipkarren konden wie dat rappeln heuren. Wie zeden: "Wat zol dat wezen?" 'n Zetje loater dou kwamp der 'n stroate van, der kwam 'n weg langs en dou begunden ze mit zaant, mit dei kipkarren. Dou kon je 't dudelk heuren ja en ook zain ja. Joa, doar geit wat veur oaf.

Mussel 1967.

In Onstwedde, even van de grode kerke oaf, doar hebben drai bomen stoan, van dei hogen. En dōu is 't licht moane en dou komen de mensen 's oavends op boeten en dou heuren ze 'n stem: "De tied is der heer, men de kerel is der nog nig". 'n Poar doage loater dou worden dei bomen kapt en dou geit der aine in en dai brengt 't tauw in de boom en dei vaalt doar tot boom oet en dood.

Mussel 1967.

Dit laatste verhaal is merkwaardig omdat volksverhalen waarin de spreuk *de tied is der heer* enz. voorkomt gewoonlijk op water betrekking hebben. Het wordt vaak verteld van kolken, poelen en rivieren, waarin men een stem hoort die deze woorden, of een variatie daarop, uitspreekt en die niet meer wordt gehoord nadat er in de kolk iemand is verdronken. Men vertelt het over kolken tussen Mussel en Kopstukken, bij Jipsinghuizen, Oude Schans, Bellingwolde, Rodeschool, Franeker, Usselo, Slochter NH, en Marken, maar ook in Duitsland: Rotenburg tussen Hamburg en Bremen, Ahaus in Westfalen, en van de rivier de Oder bij Küstrin.

De duivel zelf komt in de verhalen in verschillende gedaantes voor; soms als iemand met een paardepoot, soms als dier, maar ook kan hij iemand op andere manieren misleiden.

Doomdie van Onswedde mōs op 'n zōndagmōrn in de ring spreken. Ain van zien boeren göng mit. Ze stapten in de koetse en veurden rusteg en tevree naar Wedde. Dou ze op d'Hōlde kwammen, luij doar 'n meneer op de weg. Zai nuigden hom ook in de koetse. Was ja nog ruimte genug! Man nich meer, as e op dikselboom stabte. Dou zag doomdie al dat 't mis was. 't Was d'ōl knecht in de gedoante van 'n meneer. Man hai was wanschoapen, want hai har 'n peerepoot. Doomdie har aanhōllend stried mit hum. Hai hef aaldeur woorden aanhoald oet de Biebel, dai hum zo gauw in 't zin schoten. Man 't hōlp niks, doomdie kōn 't nich winnen. Op 'n duur bleven ze stokstief stoan en in d'uterste nood zee doomdie dou:

*"As 't van de Hemel bist, magst blieven
man as doe de duvel bist, wiek die!"*

Dou is e hum kwiet worren. Dai doomdie har t'er slim mit te stellen. Op 'n moal mös e noar 't Sterenbörg noar 'n zaike. Dou e der dichte bie was stön der zo'n grode schoare volk veur hom op 't pad, dat e der nich deur kön. Hai göng weerum, man har der zölf gain vree mit. Hai zat op zien studaierkoamer en prakkezaierte der over. Wat mös e doun? Weer hëngoan? Men 't was zo vrömd west! Wat mös dat volk doar en wat betaikende dat? Hai mös der weer hën en hai göng der veur de twaide moal op lös. Man dai schoare was ter wéér!

Nou wus e, wat e doun mös. Hai begreep, dat er hailndaal gain volk was, man dat de Duvel hum misleid har.

Dou e dichterbie kwam ruip e mit grovve stem:

"Met God ga ik over een muur,
met God ga ik door een vuur
en ik ben ook niet bang
voor geen honderd van je!"

Dou kon e der zó man deurhënlopen, gain aine, dai hum wat dee.

Onstwedde, 1922.

Mit dikke zwaarde honden moje veurzigteg wezen. Ik kwam op 'n oavend van 't Smilke en göng noar Onstwedde en dou kwam mie 'n kolverd van 'n hond tegen, mit ogen as teeschuddeltjes. In mien benaauwdheid gaf ik hum 'n schup en dou hef mie 'n grode hand bie d'bainen pakt. Och, wat heb ik reerd en roupen:

"Genoade, meneer Duvel, genoade!"

Dou luit e mie lös, man no schop ik nooit meer op wat, dat mie nich goud veurkomp.

Onstwedde, 1928

In Onstwedde zatten ais op 'n oavend 'n köppeltje jongkerels in haarbaarge te koartspeulen. Meindert Krooskop wol kloaverboer oetsturen um jannever, man ze mössen hum veuròf beloven, dat zai de vlezze aanpakken zullen. Anners wol e 't nich doun. As 't er gain mens is, dei de vlezze aanpakt, dan lopt nich goud òf!

*Zo laank kloaverboer vot was um de vlezze te hoalen
hef Meindert gain geluud geven en d'annern wazzen ook
doodstil.*

*Dou wör der aan deure klopt. Ain van d'annern hef de
vlezze aanpakt en Meindert zee: "Geef hum man hier".
't Eerste glas hef e over de kop stukkend gooit, 't
twaide hef e opdronken.*

*Annern hebben der dou ook van dronken en der is heur
niks van overkomen, man de jannever hef heur dat moal
toch nich al te best smoakt!*

Onstwedde, 1920

Dit laatste verhaal komt op veel plaatsen voor. De kaart, die uitgestuurd wordt voor jenever variëert echter nog wel eens. In Friesland en Noord-Holland is het klaverboer, in Onstwedde ook wel schoppenboer en elders in Groningen wordt klaveraas er opuit gestuurd.

Noalooop , witte wieven, spinwieven en hiplichten zijn ook een belangrijk onderwerp van volksverhalen.

*'n Koppeltje jonkvolk kwam van Onstwedde noar de
Kopstukken. Dou zaggen ze dudelk 'n licht.*

*"Doar geit aine de loane langs mit 'n schienvat in haand"
zee aine.*

"As 't man gain wilde lanteern is" zee 'n ander.

*"Ik zol zeggen dat 't 'n hiplicht was" zee de daarde. Wie
keken der allemoal noar. 't Licht bleef stilstoan bie 'n boom.*

*"Ik bin baange dat doar gauw aine komt te overlieden" zee Geert.
Dou ik 's oavends in hoes kwam heb ik verteld wat of wie zain
hadden.*

*Grootvoader har 't tweede gezichte en hai wus hail wat van zukse
dingen oaf. Dou wie der proot van kregen zee de olle man:*

"Paast es op, doar zal 'n ongeluk gebeuren.

*Hiplichten brengen altied ongelukken, dat is vanolds op
Westerwolde bekend genug".*

1933

*Op de Hazzebaarg zitten 's nachts drai spinwieven, twai witten
en 'n zwaarte en bie 't Oosteröldaipken, dat is 'n öl daipken
bie 't Sterenbörg, zit 's oavens altied 'n vrouw te spinnen.
Mensken duurt doar 's oavens nooit verbie.*

Bie Muzzel is 'n braide òlle zandweg. Doar gungen ze vrouger langs mit de hezze-woagens, man bie oavend kwammen ze der laiver nich, want 't spoukde doar allernoarst!

Tegen dizze baarkenloane zeden ze doarum ook wol Spoukloane. Doar luipen drai widde juffers.

Mussel, 1932

Er wordt soms verteld dat die juffers mensen zijn die na hun dood geen rust kunnen vinden om één of andere reden. *Spienwieven* komen ook overal voor. Jipsinghuizen (*Spinbaarg*), Baflo en Middelbert hebben er één.

Verder wordt in Onstwedde een groot aantal verhalen verteld die met het bovennatuurlijke niets te maken hebben. Die verhalen gaan dan over appels stelen, schaatswedstrijden, vechtpartijen, kwajongensstreken zoals een gat in de po boren of takkenbossen in een put stoppen.

Maar er werden ook verhalen verteld omwille van het verhaal alleen. Tot besluit geef ik hier nog een voorbeeld van:

Der hadden vrouger 'n moal 'n poar bruijers west en dei hadden allebeide 'n boggel hat. Dei aine har geld genog man dai ander dei har niks had. Dou dochde ik goa hier vot. Hai geit op stap en dou kompde woaraarns 's oavends um underdak. De kastelein zeg nee, alles was bezet, man hai had nog wol 'n koamer waar 't 's nachts altied spooke. Hai wuig zuk ter aan en hai geit op berre, en dou komen der 's nachts um 'n uur of twalm 'n poar heren bie hom mit mesten en snieden hum de boggel oaf. Hai ander doags weer noar hoes en dou vertelt hai zien bruijer dat. Dei wol zien boggel ook wel kwiet dus dei noar 't aigenste stee en dei aigenste koamer. Joa heur, om twaalf uur komen de heren weer, man dei hebben de boggel van de eerste nog liggen en dai plakken ze hum der van veuren aan.

Onstwedde, 1974.

LITERATUUR:

- Heksen- en duivelsverhalen in Groningerland, verzameld door mevr. E. J. Huizenga-Onnekes en gebundeld door Dr. J.A. Fijn van Draat (uitgegeven in Winschoten).

De twee verhalen met het onderschrift Mussel 1967 komen van een bandopname van het Instituut voor Dialectologie Volkskunde en Naamkunde, Amsterdam.

Het laatste verhaal heb ik in Onstwedde gehoord.

Groningen, februari 1977.

F. Veldman.